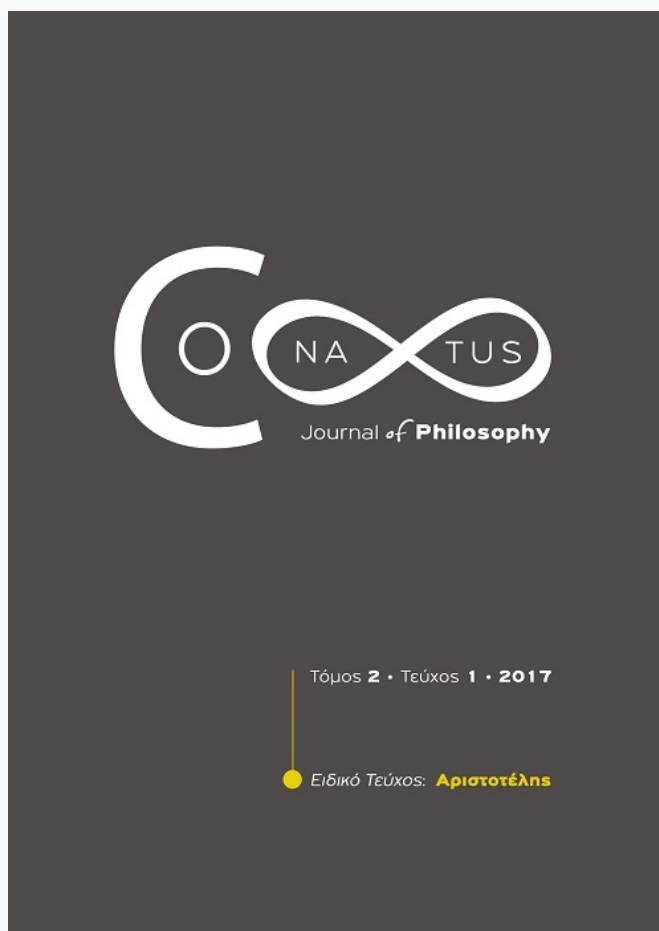

Conatus - Journal of Philosophy

Vol 2, No 1 (2017)

Conatus - Journal of Philosophy SI: Aristotle

Could the Golden Mean Theory Lead Us to a Good Life?

Stavroula Manesi

doi: [10.12681/conatus.16047](https://doi.org/10.12681/conatus.16047)

Copyright © 2018, Stavroula Manesi

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Manesi, S. (2018). Could the Golden Mean Theory Lead Us to a Good Life?. *Conatus - Journal of Philosophy*, 2(1), 83–90. <https://doi.org/10.12681/conatus.16047>

Μπορεί η θεωρία της μεσότητας να οδηγήσει στο ευ ζην;

Σταυρούλα Μάνεση

Πανεπιστήμιο Κρήτης

E-mail address: manesi.stavroula@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2055-9608>

Περίληψη

Η μεσότητα που οδηγεί στην ευδαιμονία δεν είναι απόλυτη, αντιθέτως είναι μεσότητα σε σχέση με τους ανθρώπους. Αυτό τι σημαίνει; Σημαίνει ότι ανάλογα τον άνθρωπο ή τις εκάστοτε συνθήκες, η μεσότητα αλλάζει. Ο κοινός παρονομαστής είναι ο «σώφρων» άνθρωπος, ο οποίος με οδηγό τη Λογική, αποφασίζει να την καθορίσει ανάλογα κάθε φορά. Έχει ασκηθεί έντονη κριτική στη θεωρία. Παραδείγματος χάριν, ότι η μεσότητα δεν είναι η ίδια για όλους τους ανθρώπους ή ότι υπάρχουν περιπτώσεις που μεσότητα δεν υπάρχει. Όντως, αυτές οι αντιρρήσεις είναι εύλογες. Όμως, ο κάθε συνετός άνθρωπος, χρησιμοποιώντας τη Λογική, μπορεί να οδηγηθεί στη μεσότητα, ακόμα και εάν αυτή δεν είναι φανερή από την αρχή. Έτσι, ο Αριστοτέλης απάντησε στο ερώτημα του Σωκράτη: «πώς πρέπει να ζουν οι άνθρωποι;» Οι άνθρωποι θα πρέπει να ζουν ενάρετα, για να οδηγηθούν στο ευ ζην και στην ευδαιμονία.

Στη σύγχρονη εποχή, οι άνθρωποι, παρόλο που έχουν στην κυριότητά τους πληθώρα υλικών αγαθών και έχουν λύσει το πρόβλημα της επιβίωσης τους, δεν μπορούν να κατακτήσουν το ευ ζην. Ωστόσο, αξιοποιώντας τα άτομα τη θεωρία της μεσότητας, μπορούν να οδηγηθούν στον ενάρετο βίο και το ευ ζην, αρκεί φυσικά να το επιθυμούν. Πρώτα από όλα, η μεσότητα σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι η αρετή που βρίσκεται ανάμεσα σε δυο άκρα, από τη μία είναι η έλλειψη και από την άλλη η υπερβολή.

Κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα έχει κάποιο «τέλος», έναν σκοπό για τον οποίο γίνεται. Η ηθική του Αριστοτέλη χαρακτηρίζεται ως τελεολογική, γιατί τίποτε δεν γίνεται άσκοπα, κάθε τι που γίνεται, γίνεται για χάρη κάποιου σκοπού, υπάρχει ένα «τέλος», προς το οποίο οδεύουν τα πάντα. Σύμφωνα με το παρακάτω απόσπασμα, οι σκοποί χωρίζονται σε δυο κατηγορίες: πρώτον, σε αυτούς που τους επιδιώκουμε για να επιτύχουμε έναν άλλον σκοπό, που και αυτοί με τη σειρά

τους εξυπηρετούν έναν άλλο σκοπό ή αγαθό. Δεύτερον, στους καθ' εαυτούς σκοπούς, που αποτελούν και τον τελικό στόχο της ανθρωπίνης συμπεριφοράς. Ο έσχατος σκοπός στη ζωή των ανθρώπων είναι η ευδαιμονία.

I. Το αγαθό αποτελεί το «τέλος» όλων των πραγμάτων

«Κάθε τεχνική δεξιότητα [τέχνη] και κάθε γνωστική δραστηριότητα [έρευνα], παρόμοια και κάθε πράξη και κάθε διαδικασία επιλογής και προτίμησης έχει για στόχο της –κατά την παραδοχή όλων– κάποιο αγαθό. Σωστά, επομένως, είπαν για το αγαθό πως είναι αυτό που αποτελεί τον στόχο όλων των πραγμάτων. (...) Δεδομένου, τώρα, ότι υπάρχουν πολλών ειδών πράξεις και πολλών ειδών τέχνες και επιστήμες, δεν μπορεί παρά να είναι πολλά τα τέλη· το τέλος π.χ. της ιατρικής είναι η υγεία, της ναυπηγικής το πλοίο, της στρατηγικής η νίκη, της διαχείρισης του σπιτικού ο πλούτος. (...) Αν λοιπόν πράγματι υπάρχει κάποιο τέλος σε όλες τις πράξεις μας, ένα τέλος που το θέλουμε γι' αυτό το ίδιο και όλα τα άλλα για χάρη του, και αν δεν επιδιώκουμε το καθετί για χάρη κάποιου άλλου πράγματος (γιατί τότε θα φτάναμε, βέβαια, στο άπειρο, με αποτέλεσμα η επιθυμία και η προσπάθειά μας να είναι κενή περιεχομένου και μάταιη), είναι φανερό ότι αυτό το τέλος είναι το αγαθό, και μάλιστα το υπέρτατο αγαθό. Δεν θα πρέπει τότε να πούμε ότι η γνώση αυτού του υπέρτατου αγαθού έχει μια ιδιαίτερη βαρύτητα για τη ζωή μας, και ότι σαν τοξότες που έχουμε τον συγκεκριμένο στόχο, πετυχαίνουμε και εμείς μέσω αυτού ευκολότερα και αποτελεσματικότερα το πρότερον;»¹

Η ευδαιμονία είναι το υπέρτατο αγαθό στη ζωή κάθε ατόμου. Αποτελεί τον τελικό σκοπό όλων των ενεργειών, ώστε να κατορθώσουν οι άνθρωποι να γίνουν ευδαίμονες. Η ευδαιμονία ισοδυναμεί με το ευ ζην και το ευ πράττειν.² Όμως, όσον αφορά στη φύση της ευδαιμονίας δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ των ανθρώπων. Άλλοι την ταυτίζουν με την ηδονή ή τις σωματικές απολαύσεις, με τα χρήματα, ή με την τιμή ή ακόμα με κάτι το διαφορετικό.³ Πολλές φορές, ακόμα και το ίδιο το άτομο ανάλογα την χρονική στιγμή της ζωής του και την κατάσταση, στην

¹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Α, 1094a 1-3, Α, 1094a 6-9 και Α, 1094 18-24, μετάφραση Δημήτρης Λυπουρλής (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006).

² Δημήτριος Κούτρας, *Η Πρακτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλους*, Ηθική, τ. Α' (Αθήνα: Αφοί Παπαδάκη, 2004), 14.

³ Αυτόθι.

οποία βρίσκεται, μπορεί να δίνει στην ευδαιμονία διαφορετικό περιεχόμενο. Παραδείγματος χάριν, εάν κάποιος πάσχει από μια ασθένεια την ταυτίζει με την υγεία, ή όταν δεν έχει χρήματα, με τον πλούτο.

Ο Αριστοτέλης, όμως, δεν είναι ικανοποιημένος και προχωρά ο ίδιος στην αναζήτηση του περιεχομένου της ευδαιμονίας. Προσπαθεί να βρει, ποιος θα είναι ο υποδειγματικός τρόπος συμπεριφοράς, που θα οδηγεί στην ευδαιμονία. Σύμφωνα με το παρακάτω απόσπασμα: η ευδαιμονία λειτουργεί ως αυτοσκοπός, δηλαδή δεν εξυπηρετεί κάποιο αγαθό, αντιθέτως επιλέγεται για αυτό που είναι η ίδια. Επίσης, δεν τοποθετείται σε κάποιο απώτερο σημείο στη ζωή των ανθρώπων, στο μακρινό μέλλον ή στη μεταθανάτια ζωή που, όταν φτάσει, αυτοί θα γίνουν και ευτυχισμένοι. Αντιθέτως, μπορούν να γίνουν ευτυχισμένοι οποιαδήποτε στιγμή της ζωής τους, αρκεί να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τον Λόγο.

II. Η ευδαιμονία είναι το τελικό αγαθό

«Γενικά ονομάζουμε τελικό το αγαθό που επιλέγεται πάντοτε γι' αυτό που είναι το ίδιο και ποτέ για χάρη κάποιου άλλου αγαθού. Ένα τέτοιο αγαθό είναι κατά τη γνώμη όλων ανεξαιρέτα η ευδαιμονία, γιατί αυτήν την επιλέγουμε πάντοτε γι' αυτό που είναι η ίδια και ποτέ για χάρη κάποιου άλλου αγαθού, ενώ την τιμή, την ηδονή, τη διανοητική δραστηριότητα και γενικά κάθε αρετή τις επιλέγουμε, βέβαια, και γι' αυτό που είναι (γιατί, ακόμη και αν δεν προέκυπτε κανένα άλλο όφελος από αυτές, εμείς θα τις επιλέγαμε), τις επιλέγουμε όμως και για χάρη της ευδαιμονίας, επειδή θεωρούμε ότι μέσω αυτών θα γίνουμε ευδαίμονες. Την ευδαιμονία όμως κανείς δεν την επιλέγει για χάρη αυτών, ούτε – γενικά – για χάρη οποιουδήποτε άλλου αγαθού.»⁴

Όλοι οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση τους με την ικανότητα του Λόγου· έχουν την δυνατότητα του αναστοχασμού και του πράττειν. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι μερικοί κάνουν καλή χρήση του Λόγου και οδηγούνται στο ευ ζην, ενώ άλλοι παρασύρονται από τα πάθη και γίνονται δυστυχισμένοι.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη για να γίνει κάποιος ευτυχισμένος, πρέπει να συμπεριφέρεται σύμφωνα με τον Λόγο.⁵ Ειδικά, εάν αδι-

⁴ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Α, 7, 1097a34-1097b 8.

⁵ Θεοδόσιος Πελεγρίνης, *Αρχές Φιλοσοφίας* (Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2002), 88.

αφορήσει προς ότι του υπαγορεύει ο Λόγος, είναι βέβαιο ότι θα γίνει δυστυχισμένος.⁶

Ο Λόγος επιδιώκει πάντα την ισορροπία, τη συμμετρία.⁷ «Συμπεριφέρομαι σύμφωνα με τη λογική μου φύση» σημαίνει ότι επιλέγω κάτι που δεν είναι ούτε ακραίο ούτε ελλειπτικό.⁸ Συνεπώς, η ευδαιμονία βρίσκεται πάντοτε στην επιλογή της χρυσής μέσης οδού μεταξύ δυο ακραίων προοπτικών, της υπερβολής και της έλλειψης.⁹

III. Αρετή, μεσότητα και ακρότητες

«Η αρετή λοιπόν είναι μια έξη, που α) επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, β) βρίσκεται στο μέσον όμως το «σε σχέση προς εμάς» το μέσον αυτό καθορίζεται από τη λογική –πιο συγκεκριμένα, από τη λογική, πιστεύω, που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος· είναι μεσότητα μεταξύ δύο κακιών, που η μία βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης· και ακόμη με το νόημα ότι ορισμένες κακίες αποτελούν έλλειψη και άλλες πάλι υπερβολή σε σχέση με αυτό που πρέπει, είτε στα πάθη είτε στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον. Από την άποψη λοιπόν της ουσίας της, και όσο μας ενδιαφέρει ο ορισμός της φύσης της, η αρετή είναι μεσότητα, από την άποψη όμως του σωστού και του άριστου είναι, ασφαλώς, κάτι που βρίσκεται στο ψηλότερο σκαλί».¹⁰

Η διδασκαλία για τη μεσότητα έχει δύο πλευρές: μία αντικειμενική σύμφωνα με καθ' αυτό το πράγμα και μια υποκειμενική προς εμάς. Στα *Ηθικά Νικομάχεια* ο Αριστοτέλης με σκοπό να γίνει πιο κατανοητός μας φέρνει το εξής παράδειγμα: εάν από ένα πράγμα τα 10 μέρη του είναι πολλά και τα 2 λίγα, τα 6 μέρη του θα είναι το απόλυτο μέσο σε σχέση με αυτό το πράγμα. Γιατί ο αριθμός 6 υπερέχει από το 2 και υπολείπεται από το 10 κατά 4 μονάδες. Αυτή η μεσότητα είναι ως προς το πράγμα και δεν αμφισβητείται από κανέναν. Είναι ένα και το αυτό.

Όμως, η μεσότητα που οδηγεί στην ευδαιμονία δεν είναι απόλυτη· αντιθέτως, είναι μεσότητα σε σχέση με τους ανθρώπους. Αυτό σημαίνει ότι ανάλογα τον άνθρωπο ή τις εκάστοτε συνθήκες, η μεσότητα αλλάζει. Σύμφωνα με το παρακάτω απόσπασμα: εάν υποθέσουμε ότι

⁶ Αυτόθι.

⁷ Αυτόθι.

⁸ Αυτόθι.

⁹ Αυτόθι.

¹⁰ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, B, 1106b 27-1107a8.

για κάποιο αθλητή η τροφή 10 μνών είναι μεγάλη, και 2 μνών μικρή, η τροφή 6 μνών είναι το ιδανικό μέτρο για όλους τους αθλητές; Η αριθμητική αναλογία δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην προς εμάς μεσότητα. Αυτό γιατί ο άνθρωπος επιλέγει τη μεσότητα που αρμόζει κάθε φορά σε αυτόν ανάλογα με τις περιστάσεις, και όχι την αντικειμενική μεσότητα.

IV. Η μεσότητα δεν είναι η ίδια για όλους

«Το μέσον όμως το σε σχέση προς εμάς δεν θα το ορίσουμε έτσι γιατί αν για ένα άτομο είναι πολύ το να φάει δέκα μερίδες και λίγο να φάει δύο, δεν θα πει πως ο προπονητής θα ορίσει έξι μερίδες, γιατί και αυτή η ποσότητα μπορεί να είναι πολλή γι' αυτόν που θα τη φάει ή λίγη: λίγη για έναν Μίλωνα, πολλή για τον αρχάριο στη γύμναση. Το ίδιο ισχύει και στο τρέξιμο ή την πάλη. Συμπέρασμα: Ο ειδήμονας αποφεύγει την υπερβολή ή την έλλειψη και ψάχνει να βρει το μέσον· αυτό είναι η τελική του προτίμηση – φυσικά όχι το μέσον το σε σχέση προς το πράγμα, αλλά το σε σχέση προς εμάς».¹¹

Ο συνδυετικός κρίκος είναι ο ειδήμονας, ο ειδικός, που δεν είναι άλλος από τον φρόνιμο, τον ενάρετο άνθρωπο. Ο φρόνιμος, είναι ο σώφρων, ο συνετός άνθρωπος, ο οποίος με οδηγό τη Λογική, τον Ορθό Λόγο ψάχνει να βρει το μέσον, αποφεύγοντας τα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη. Ιδιαίτερο γνώρισμα του ενάρετου είναι η κριτική ικανότητα που τον χαρακτηρίζει. Η φρόνηση είναι η ορθή κρίση, να ξεχωρίζει τη σωστή από τη λανθασμένη πράξη, δεν ταυτίζεται με την έγκυρη γνώση αλλά με την εύστοχη εκτίμηση των περιστάσεων.¹² Ο φρόνιμος, κατά τον Αριστοτέλη, πράττει ορθά και εύστοχα. Γνωρίζει κατ' αρχάς ποια είναι τα καλά και αγαθά για τον εαυτό του και αναζητά τα κατάλληλα μέσα για να τα υλοποιήσει, ώστε να οδηγηθεί στο προσωπικό ευ ζην.¹³ Η φρόνηση είναι μια αρετή που κατακτάται με δύσκολη και επίπονη προσπάθεια, και όχι από την μία ημέρα στην άλλη. Είναι η μακροχρόνια γνώση¹⁴ που μπορεί να αποκτήσει ένας άνθρωπος, ύστερα από εμπειρίες και βιώματα χρόνων.

Έχει ασκηθεί έντονη κριτική στη θεωρία της μεσότητας. Παραδείγ-

¹¹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Β, 5, 1106a 36-1106b 7.

¹² Βασίλης Κάλφας και Γιώργος Ζωγραφίδης, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι* (Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2013), 155.

¹³ Πελεγρίνης, 87.

¹⁴ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Β, 6, 1107a 8-15.

ματος χάριν, ότι υπάρχουν περιπτώσεις που μεσότητα δεν υπάρχει, ή ότι ο Αριστοτέλης ήταν υπέρμαχος της μετριότητας. Όταν οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν ένα δίλημμα και καλούνται να αποφασίσουν ανάμεσα σε δύο επιλογές, μην έχοντας τη δυνατότητα της μέσης λύσης, τότε η θεωρία φαίνεται ανεπαρκής.¹⁵

Από την άλλη πλευρά, η εποχή του Σταγειρίτη φιλόσοφου υστερούσε σε μέτρο και μετριοπάθεια, και συνέβαλε στο να προβληθεί η έννοια της μεσότητας στην ηθική του φιλοσοφία.¹⁶ Αξίζει να σημειωθεί, ότι σύμφωνα με τον Αριστοτέλη δεν επιδέχεται κάθε πράξη τη μεσότητα, ούτε κάθε πάθος. Σύμφωνα με το παρακάτω απόσπασμα υπάρχουν πάθη και πράξεις που δεν μπορούν να υπαχθούν στη θεωρία της μεσότητας γιατί περιέχουν το στοιχείο της ηθικής αναξιότητας. Τέτοια πάθη είναι ο φθόνος, η ζήλια, ενώ πράξεις είναι η κλοπή, η δολοφονία. Όλα αυτά κατακρίνονται επειδή είναι καθ' αυτό κακά και όχι γιατί είναι υπερβολές ή ελλείψεις.

V. Η μεσότητα δεν βρίσκει εφαρμογή σε κάθε πράξη και σε κάθε πάθος

«Εν πάση περιπτώσει η θεωρία αυτή της μεσότητας δεν βρίσκει εφαρμογή σε κάθε πράξη και σε κάθε πάθος· υπάρχουν, πράγματι, πάθη που ήδη η λέξη που τα δηλώνει φέρνει στο μυαλό μας κάτι αρνητικό και τιποτένιο, π.χ. επιχαιρεκακία, αδιαντροπία, φθόνος, και στην περίπτωση των πράξεων: μοιχεία, κλεψιά, φόνος· γιατί όλα αυτά –και όσα άλλα τέτοια– τα λέμε με τη βεβαιότητα ότι είναι αρνητικά και τιποτένια τα ίδια και όχι η υπερβολή ή η έλλειψή τους. Δεν υπάρχει λοιπόν περίπτωση να κάνει ποτέ κανείς το σωστό σε σχέση με αυτά· αυτά είναι πάντοτε λάθος».¹⁷

Όμως, ο κάθε συνετός άνθρωπος χρησιμοποιώντας τον Λόγο, μπορεί να οδηγηθεί στη μεσότητα, ακόμα και εάν αυτή δεν είναι φανερή από την αρχή. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, το να είναι κάποιος ηθικός, δεν είναι εύκολο πράγμα.¹⁸ Παρόλα αυτά, εάν οι άνθρωποι θέλουν να οδηγηθούν στη μεσότητα πρέπει να συνειδητοποιήσουν προς ποια κακία έχουν την φυσική τάση να ρέπουν.¹⁹ Μπορούν να τη βρουν, παρατηρώντας τί τους ευχαριστεί και τί τους δυσαρεστεί.²⁰ Μόλις το ανακαλύψουν, αυτό που πρέπει να κάνουν είναι να κατευθυνθούν προς

¹⁵ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Β, 9, 1109b.

¹⁶ Αυτόθι.

¹⁷ Αυτόθι.

¹⁸ Αυτόθι.

¹⁹ Αυτόθι.

²⁰ Αυτόθι.

την αντίθετη κατεύθυνση.²¹ Αυτό, γιατί, όσο πιο μακριά κατευθύνονται από το λάθος και από το σφάλμα, τόσο πιο εύκολα θα φτάσουν στο μέσο.²² Θα πρέπει, όμως, να μην παρασύρονται και από τη ηδονή²³, γιατί η επίδοση του ανθρώπου προς την προσωπική του ευχαρίστηση καθιστά δύσκολη την επίτευξη της μεσότητας²⁴ και έτσι θα είναι δύσκολο να επιτύχουν το στόχο τους.²⁵

Ο Αριστοτέλης απάντησε στο ερώτημα του Σωκράτη: «πώς πρέπει να ζουν οι άνθρωποι; Ποιο δρόμο πρέπει να ακολουθήσουν;». Οι άνθρωποι θα πρέπει να ζουν ενάρετα για να οδηγηθούν στο ευ ζην και στην ευδαιμονία. Ο Σταγειριώτης φιλόσοφος, όπως λέει και ο ίδιος στα *Ηθικά Νικομάχεια*, δεν στοχεύει στην καθαρή θεωρία, στον καθορισμό αντικειμενικών και απόλυτων ηθικών κανόνων.²⁶ Αντιθέτως, προσπαθεί να αναδείξει έναν ιδεώδη τύπο ανθρώπου, τον φρόνιμο, με σκοπό να αποτελέσει υπόδειγμα για τους υπόλοιπους ανθρώπους²⁷, ώστε να γίνουν και οι ίδιοι αγαθοί και να οδηγηθούν στο ευ ζην.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο Αριστοτέλης ασκεί τεράστια επίδραση ακόμα και σήμερα. Η θεωρία του για την ηθική θα είναι πάντα επίκαιρη, ακόμα και εάν οι εποχές αλλάζουν. Αυτό γιατί ο Αριστοτέλης, έθεσε ένα ερώτημα που βασανίζει τους ανθρώπους και θα συνεχίσει να τους παιδεύει και στο μακρινό μέλλον. Αυτό το ερώτημα είναι: «πώς πρέπει να ζουν οι άνθρωποι για να είναι ευτυχισμένοι;». Η απάντηση δεν είναι καθόλου εύκολη. Μιας και δεν πίστευε στην αθανασία της ψυχής, αλλά ούτε και στις μεταθανάτιες αμοιβές, ισχυρίστηκε ότι οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν ευδαίμονες οποιαδήποτε στιγμή της ζωής τους, αρκεί πρώτα να το θελήσουν. Έπειτα, δεν πρέπει να ταυτίζεται η ευδαιμονία με τις σωματικές απολαύσεις και τα υλικά αγαθά, τα οποία αποτελούν απλώς τα μέσα επίτευξης και όχι τον τελικό σκοπό της ευδαιμονίας.

Επιπλέον, οι ηθικοί νόμοι που ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να είναι αιώνιοι, αναλλοίωτοι. Οι ανθρώπινες κοινωνίες αλλάζουν και αυτές με την πάροδο των χρόνων, μεταλλάσσονται, δεν παραμένουν σταθερές. Μεγάλη σημασία για τον Αριστοτέλη έχει η ανάπτυξη και η καλλιέργεια της κριτικής ικανότητας των ανθρώπων. Να είναι δηλαδή σε θέση να σκέφτονται και να κρίνουν πώς πρέπει να πράττουν, λαμβάνοντας υπόψιν τις εκάστοτε εξωτερικές συνθήκες. Δεν υπάρχει κάποιο εγχειρίδιο ηθικής φιλοσοφίας, το οποίο διαβάζο-

²¹ Αυτόθι.

²² Αυτόθι.

²³ Αυτόθι.

²⁴ Κούτρας, 32.

²⁵ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Β, 9,1109b.

²⁶ Κάλφας και Ζωγραφίδης, 156.

²⁷ Αυτόθι.

ντας οι άνθρωποι θα γίνονται ηθικοί.

Η ειδοποιός διαφορά των ανθρώπων με τα άλλα έμβια πλάσματα της γης είναι ο ορθός λόγος. Η λογική σκέψη είναι αυτή που διαφοροποίησε τους ανθρώπους, και τους βοήθησε να ξεφύγουν από τη ζώωδη κατάσταση, να αναπτυχθούν και να δημιουργήσουν οργανωμένες κοινωνίες και ανθρώπινους πολιτισμούς. Δεν πρέπει να λησμονηθεί, ότι ο Σταγειρίτης φιλόσοφος πίστευε ότι τα συναισθήματα των ανθρώπων δεν αποτελούν έναν ορθό οδηγό στη λήψη αποφάσεων, και για αυτό η καλύτερη επιλογή είναι η χρυσή, μέση οδός, αποφεύγοντας τις ακραίες επιλογές. Τέλος, αυτό που προσπάθησε να τονίσει ο Αριστοτέλης μέσω της ηθικής του θεωρίας είναι ότι μέσω των βιωμάτων και της φρόνησης, οι άνθρωποι μπορεί να οδηγηθούν στο ευ ζην. Ο Αριστοτέλης δεν λέει στους ανθρώπους τι πρέπει και τι δεν πρέπει να πράξουν, αντιθέτως τους αφήνει να επιλέξουν οι ίδιοι με βάση τον ορθό λόγο τη συμφέρουσα επιλογή για αυτούς ανάλογα την εποχή και την περίσταση.

Αναφορές

Αριστοτέλης. *Ηθικά Νικομάχεια*, τ. Α'. Μετάφραση Δημήτρης Λυπουρλής. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006.

Κάλφας, Βασίλης, και Γιώργος Ζωγραφίδης. *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2013.

Κούτρας, Δημήτριος. *Η Πρακτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλους, Ηθική*, τ. Α'. Αθήνα: Αφοί Παπαδάκη, 2004.

Πελεργίνης, Θεοδόσιος. *Αρχές Φιλοσοφίας*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2002.

Πελεργίνης, Θεοδόσιος. *Οι Πέντε Εποχές της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2012.